

RAD DANAS: GOSPODARSKO-SOCIOLOGIJSKI VIDOVI

Dr. Josip GRBAC, Rabac

I. POVIJESNI RAZVOJ RAZMIŠLJANJA SOCIJALNOG NAUKA CRKVE O ČOVJEKOVU RADU

U društvenom nauku Crkve u ovih zadnjih stotinu godina na ljudski rad gleda se kao na stvarnost koja u kompleksnom dinamizmu moderne povijesti obilježava dijalektički čovjekovu egzistenciju, individualnu i društvenu, kao čimbenik mogućeg robovanja ili moguće promocije čovjeka. Taj nauk o radu nastaje da bi odgovorio na destruktivne egzistencijalne situacije ljudskog dostojanstva radnika. Unutar tog nauka koji se proteže od enciklike RN pa sve do CA možemo uočiti neke konstante koje ovise o povijesnim momentima i razvojnim etapama socijalnog pitanja.

1. Sustavno razmišljanje o radu nastaje unutar tzv. »radničkog pitanja« i razglaba uglavnom o sukobu između kapitala i rada. U toj prvoj fazi socijalno pitanje postaje ekonomsko pitanje radništva, pitanje o moralnim načelima ekonomske pravde. Rješenje koje nudi RN jest obrana prava na vlasništvo, naspram pretenzije države da bude jedini vlasnik dobara. Intervencija države svodi se na reguliranje ekonomsko-društvenih odnosa u vidu obrane raznih prava: prava na minimalnu plaću, zaštitu na radu, itd. (RN 35; 42). Pokazat će se naknadno da je ta mjera intervencije države u pitanja vezana za rad nedovoljna da spriječi sve negativne posljedice nastale zbog krize slobodnog tržišta.

2. Druga faza zahvaća period između dva rata. Nakon velike ekonomske krize u godinama 1927–1931. stari kapitalizam biva zamijenjen neokapitalizmom. U toj fazi socijalni nauk traži očuvanje nekih osnovnih prava ljudske osobe, a od države traži veću ekonomsku i socijalnu odgovornost, dopuštajući joj intervenciju na temelju načela supsidijarnosti. Socijalno, ekonomsko pitanje postaje javno pitanje, dakle i političko pitanje (QA 44–51). Pio XI. zahtijeva da se stvori ekonomija koja će biti programirana i vođena jednim etičkim načelom: načelom socijalne pravde. Riječ je više o moralnoj nego strukturalnoj reformi kapitalističkog sustava. Logično je dakle da se u toj fazi u socijalnom nauku probija na površinu personalističko gledanje na rad i na sva popratna pitanja.

3. Pedesete i šezdesete godine predstavljaju treću fazu. Dotad se socijalno pitanje postavljalo kao pitanje koje se tiče pojedinaca grupiranih u klase. Sada

se ono postavlja na planu regija, nacija, na svjetskom planu. Ono postaje pitanje svjetskih neuravnoteženosti. Nositelji takvoga gledanja jesu enciklike MM i PT. S obzirom da je u svemu tome temeljni moralni i kulturni problem razvoja koji će imati sve humane dimenzije, za papu Ivana XXIII. rješenje socijalnog pitanja sastoji se u promoviranju ekonomskog razvoja koji će biti u funkciji socijalnog napretka. Riječ je o stvaranju ekonomije koja će biti u službi čovjeka, sa svime što to podrazumijeva: intervenciju države koja će jamčiti inicijativu pojedinaca i grupe, proširenje društvenog vlasništva s ciljem zajedničkog dobra, humanizaciju socijalizacije ili podruštvovljenja u svrhu zaštite osobnosti pojedinca, itd. (MM 95–97). U PT socijalno pitanje postaje problem obnove nacionalnih i internacionalnih političkih struktura, ekonomskih i socijalnih odnosa između pojedinih političkih zajednica. Humaniziranje socijalnog i političkog suživota, koji će omogućiti ostvarenje pravednoga društvenog poretka: to je recept koji nudi Ivan XXIII.

4. U četvrtoj fazi, koja nastaje nakon Drugoga vatikanskog sabora, središnja tema socijalnog nauka postaje pozitivan problem razvoja čovjeka i naroda (enciklike PP, QA, LE i SRS). Problem kvalitete života na svjetskom planu, na razini makrostruktura i mikrostruktura, tj. problem planetarnog humanizma, to je filter koji omogućava ostvarenje cjelovitog razvoja čovjeka i društva. Taj integralni humanizam ne isključuje tehnološki i ekonomski napredak, ali želi nadići ekonomski liberalizam i konkurenciju bez ikakve kontrole (PP 14; 17; 42; 58–59). Slična gledanja ima i Ivan Pavao II. kad govori o primatu rada, u subjektivnom smislu, nad kapitalom, tehnikom, procesom proizvodnje, itd. (LE 11–14; 17). Socijalno pitanje može se riješiti putem četiriju velikih reformi koje papa predlaže u SRS: a) moralna reforma savjesti koja se odražava u solidarnosti prema siromašnima; b) reforma političkih sustava, struktura i ekonomskih mehanizama, i to mirnim sredstvima; c) autopromocija pojedinaca i naroda, pogotovo onih siromašnih; d) univerzalna solidarnost.

U skladu s time kako društveni nauk gleda na socijalno pitanje mijenja se i njegovo gledanje na ljudski rad, gdje ipak ostaje uvijek prisutna ona temeljna personalistička i komunitarna dimenzija, uvrštena već u RN i razrađena u svim ostalim enciklikama. Postupno se s ovog, ponajprije personalističkog, gledanja na rad prešlo na uvažavanje njegove socijalne, društvene dimenzije, slijedeći sam razvoj ljudskog rada u ovih zadnjih stotinu godina, ali i sagledavajući posljedice koje rad ima na razvoj društva i zajednice (QA 53–54).

Personalistička dimenzija rada ostaje temelj svega socijalnog nauka. Rad je ukorijenjen u osobi. On je projekcija, izraz osobe. Finaliziran je u čovjeku, uvjet njegova psihološkog i sociološkog blagostanja. On je sredstvo čovjekova integralnog razvoja.

I ta personalistička dimenzija ljudskog rada doživjela je svoj razvoj unutar socijalnog nauka Crkve. Ponajprije, na rad se gledalo kao na nešto što čovjeku pripada. Čovjek posjeduje vlastiti rad. Zatim, u MM, gdje se na rad gleda kao na čimbenik koji čovjeka odgaja i formira, rad postaje poziv, »vocatio«, zalaganje za ostvarenje dobra, uzdignuće sebe i drugih, on je doprinos »civiliziranju« čovjeka i društva (MM 157). Postupno razvijanje i obogaćivanje te personalističke dimenzije ljudskog rada unutar socijalnog nauka nosi sa sobom i sve dublje sagledavanje njegova teološkog i kristološkog značaja, koji je u RN bio neznatno zastupljen, a u LE već sustavno obrađen, u stilu već poznate »teologije rada«. Ukratko rečeno, civilizacija rada nije za socijalni nauk Crkve jednostavni rezultat čovjekova prometejskog napora. Ona nastaje iz sinteze trans-

cendentalnih, ljudskih, kulturalnih, etičkih, ekonomskih, socijalnih i političkih vrijednosti. Svaka enciklika dala je doprinos ostvarenju tog cilja. Humanizacija rada, prema RN, događa se ako se tom radu vrati njegov humani i osobni smisao, da bi se radnik oslobodio situacije ropstva u koju je zapao. QA, koja inzistira na moralnim kategorijama u ekonomskom i socijalnom poretku, proklamira pravo na rad za svakoga, pravo na vlasništvo, itd. MM predlaže humanizaciju radnih organizacija putem participacije radnika u cjelokupnome radnom procesu.

Prema cjelokupnome socijalnom nauku, humanizacija rada ne događa se samo usavršavanjem struktura, već i preispitivanjem finaliteta rada koji utječe na motivaciju čovjeka koji radi. Ako se rad može preokrenuti u sredstvo robovanja i nepravde, onda je jasno da je itekako potrebna i humanizacija na razini intencionaliteta. Ako je prije MM prioritetni zadatak bio humanizacija struktura, nakon te enciklike prvenstvena briga posvećena je humanizaciji finaliteta rada. Zasiurno, pridavanju radu njegove autentične vrijednosti, gledanje na rad kao na nešto što je u sebi pozitivno, naglašavanje njegove teološke vrijednosti, po kojoj rad utječe na ostvarenje čovjeka u duhovnom i religioznom smislu, sve je to itekako utjecalo na humanizaciju finaliteta rada. U LE humanizacija rada tematizirana je u potvrdi njegove subjektivne dimenzije. Ta dimenzija traži jedan novi kvalitet života u svijetu rada.

Upravo zato što društveni nauk Crkve razmišlja o ljudskom radu izazvan nedaćama koje taj rad uzrokuje, taj nauk nije nikad upao u napast da o radu govori na prometejski način. Rad nije sveukupno djelovanje čovjekovo. Postoje dimenzije koje nadilaze proizvodnju. Govorimo o bavljenju umjetnošću, religijom, moralom... Rad nije cilj čovjekov niti ga kompletno definira. On je samo finaliziran u čovjeku. No, i to je važno naglasiti, u ekonomskoj sferi i rad ima u samome sebi vrijednost, i to ne samo kao sredstvo već kao cilj. To potvrđuje GS (br. 34) a i LE, koja ga smatra autentičnom ljudskom autonomnom vrednotom (br. 1; 25). Rad kao komunitaran i kreativan čin može biti čimbenik dinamizacije ljudske povijesti, čimbenik kulture i civilizacije.

Socijalni nauk Crkve dakle naglašava neka temeljna načela koja bi trebala stajati u bazi nove civilizacije rada: načelo subjektivnosti rada, njegove društvene dimenzije, njegove otvorenosti ka transcendentnosti.

II. NOVE KARAKTERISTIKE RADA DANAS

Prijelaz iz obrtničkog pomagala na industrijski stroj označio je revoluciju koja ne samo da je otvorila novu fazu u ekonomskom životu već je navijestila novu eru čovječanstva, izvršila je korijeniti utjecaj na život ljudi, izmijenila je sadržaj i ciljeve rada.

U civilizaciji agrarnog tipa rad je uspostavljao izravan odnos čovjeka i prirode, gdje je bilo nužno međusobno prilagođavanje. Na sociološkom je planu radnik bio čovjek koji je poznavao jedan zanat. Takvo shvaćanje rada prisutno je i danas, ali samo u dva slučaja: u zaostalim sredinama i na sasvim suprotnom planu gdje zanatstvo graniči s umjetnošću. U 19. stoljeću takvo zanatsko poimanje rada prešlo je u industrijski svijet. U neoindustrijskom svijetu međutim promjene su radikalne: odnos čovjeka s prirodom i sa stvorenim objektom postaje neizravan. Primjer zato jest radnik koji radi u rafineriji, ali

nikad u svojoj radionici ne vidi naftu. U nemogućnosti da materiju prilagodi svojim potrebama, on je podvrgava svojoj volji. Sposoban je stvoriti materijale »pokornije« od onih koje mu nudi priroda. Kad je riječ o potrebama, ne samo da ih nastoji zadovoljiti već stvara i nove. Odjednom psiho-socijalni zahtjevi rada postaju različiti. Ono što se traži od radnika sve manje proizlazi iz njegova iskustva i njegove prakse. Kad se stroj umetne kao »jezik« između čovjeka i prirode, rad prestaje za čovjeka biti čin stvaranja: on za čovjeka znači ulazak u globalnu sferu proizvodnje. Postizavanjem sve veće neovisnosti o prirodi, neovisnosti koja ostaje relativna, događa se i sve veća međuovisnost ljudi.

Sve to pridonosi mijenjanju samog značenja rada. Ono se mijenja u skladu s transformacijom organizacije rada. Prije je podjela rada bila po sektorima ekonomije: seljaci, trgovci, radnici. I svatko je imao svoj zanat. Danas je riječ o podjeli unutar samog tehnološkog procesa rada: podjela na specijalizirane kretnje ljudi koji zajedno rade na nekom objektu. Tu se zahtijeva kombinirana organizacija. Ona se više traži za pripremu rada nego za sam proces proizvodnje. Osim toga, za razliku od nekada, kad je podjela bila jasna – na voditelje procesa rada i izvršitelje, današnja automatizacija zahtijeva integraciju personala i polivalentnost zaposlenih. Tehnološko društvo nije više autonoman »milje«: ono, štoviše, stvara simbiozu između tehničkog i društvenog sustava. Simbioza čovjek-stroj, koja je vrijedila i jučer, ostaje na snazi, ali s tom razlikom da je stroj sve više integriran u svakidašnjicu ljudskog društva. U čovjekovoj svijesti industrijski stroj, pomoćnik ljudskog mozga i jezika (ne samo ruku kao što je to bio zanatski stroj), zauzima mjesto ne samo u radu kao takvom već sve više na razini pripreme i potrošnje. On je preplavio i vrijeme odmora i vrijeme kulture.

Tako je cijeli čovjekov život organiziran i usredotočen oko rada. Stvaraju se ekonomske sfere koje se ujedinjuju kao subjekt rada. I kad subjekt rada postane jedna zajednica, onda se mijenja i smisao rada. Na individualnom planu rad se prikazuje kao prihvaćanje jednog oblika odgovornosti unutar jedinstvenog aparata proizvodnje. Tu se stvaraju problemi već prema podjeli na domene unutar proizvodnje: domena ekonomske namjene i odlučivanja, domena organizacije i domena čiste egzekucije posla. Podjela se događa između dvaju slojeva, karakterističnih za modernu industrijaliziranu epohu: to je sloj ljudi koji izvršavaju zadatke, egzekutori, i sloj organizacije i moći odlučivanja. Boljka modernog društva nije ponajprije ta da radnik ne vidi proizvod svog rada, već je problem u tome što osoba kao subjekt rada nestaje. Prelazimo na formu odgovornosti koja, u fazi egzekucije rada, isključuje svaku mogućnost inicijative. Čovjek se na toj razini mora podvrgnuti nekoj odluci primanjem i emitiranjem signala. Upravo je radnički »milje« najbrži u reakcijama kad je riječ o odgovoru na nepredviđene izazove. Sve češće, raditi znači znati se uključiti u neku društvenu organizaciju koja je jako izdiferencirana, ući u jedan sklop komunikacija, u jedan način sporazumijevanja, gdje, ipak, radnik ne uspijeva izraziti sebe. Tu neminovno nastaju dodatne psihološke diferencijacije.

Ukratko, riječ »rad« promijenila je svoj smisao i ne može se jednako upotrebljavati posvuda. Ljudska djelatnost poprima političku dimenziju, u mjeri u kojoj je rad postao društveni sustav gdje se inicijativa mora podvrgnuti strogim pravilima igre te stalnim promjenama.

Postavljamo si pitanje: Je li legitimno ustvrditi da je rad 20. stoljeća toliko različit od rada u prethodnim razdobljima da bi mu se moglo i moralo priznati

novi smisao? Zasigurno, postoji u radu danas »kvalitativna novost« koja zadire u njegovu psihološku dimenziju, tj. tiče se odnosa čovjeka i njegova rada: radnik nije *homo artifex* na način kako je to bio obrtnik. (Organizacija rada postaje neizravna i sam rad sve manje ovisi o radniku, tako da sam život čovjekov postaje sve programiraniji i racionaliziraniji.) Diskontinuitet s prošlošću ogleda se prvotno u tome što je čovjek postao svjestan da porast vrijednosti rada nije dobro koje već posjedujemo, već je ponajprije meta koju se mora ostvariti. Ta nova svijest, koja, npr., uočava kako i moderan rad može stvarati solidarnost među ljudima, ide ukorak s »kvalitativnom promjenom« koja zahvaća samu narav i ciljeve rada: proizvoditi danas ne može imati za cilj isključivo profit, bilo onaj elementarni, tj. zaraditi sebi svagdanji kruh, bilo onaj kapitalistički, tj. obogatiti se što više. Proizvoditi ide danas mnogo dalje, zahvaća u čovjekova nastojanja da sebe promovira, individualno i kolektivno, u ekonomiji usluga i potreba. Osim toga, jedno od otkrića današnjih dana jest zadobivena svijest o povijesno-društvenom kontekstu modernog rada. Kršćanstvo je u prošlosti operiralo s određenim idealizmom koji je zapostavljao povijesne prilike u kojima je čovjek pokušavao utjeloviti svoj duh u materiju. Posljedica toga bilo je stvaranje, u 18. stoljeću, političke ekonomije koja je pokušavala, na deduktivan način, stvoriti zakone valjane za sva vremena. U 19. pa i 20. stoljeću, postupno se rađala svijest o društvenom razvoju kao bitnoj dimenziji čovjeka i čovječanstva: riječ je o ponovnom otkrivanju povijesne i društvene zbiljnosti. To otkriće, bez daljnjega, predstavlja duhovni obrat od prvotne važnosti. I svaki pokušaj da se ljudskom radu dadne neki kršćanski smisao, bilo u sklopu društvenog nauka Crkve bilo unutar tzv. teologije rada, morat će uzeti u obzir povijesnu i društvenu stvarnost.

Jedan drugi fenomen, važnost kojeg se uočila tridesetih godina našeg stoljeća, jest tzv. socijalizacija ili podruštvoljenje. Fenomen koji uvelike utječe i na razvoj ljudskog rada u 20. stoljeću i na pokušaje da se tom radu udijeli neki kršćanski smisao. Socijalizacija jest po sebi antropološki čimbenik koji u svojoj bazi ima »naravnu« ili urođenu društvenu dimenziju čovjeka, ali je na vidjelo izbio tek u našem stoljeću, kad je čovjek postao svjestan kako svaki njegov čin biva neminovno utkan u neki društveni režim, u seriju interpersonalnih odnosa i uvjetovanosti. Ta svijest ne mora biti razlog straha ili uznemirenosti, jer ona može čovjeka otvoriti prema kršćanskoj poruci i staviti ga u stanje da otkrije vlastitu duhovnu dimenziju. Upravo je ta svijest ona koja iz »gomile« čini »zajednicu« ljudi: putem iskustva i svijesti da smo zajedno iz sasvim kvantitativnog fenomena rada se onaj kvalitativni i ljudski. U biti, nastaje svijest da grupa, a ne pojedinac, postaje subjekt i promotor energije koja mijenja svijet. Da je čovjek društveno biće otkrio je već Aristotel. Ali je njegova vizija bila statična. Novost kršćanske interpretacije povijesti bila je ta da je omogućila dinamičnu viziju društvenog razvoja. Grupa postaje specifični uvjet i evolutivno načelo ljudske aktivnosti. Postavlja se pitanje: Kolika je zasluga marksizma u tom otkrivanju te dimenzije zajedništva? Kršćanin, da bi mogao kroz tu viziju promatrati ljudski rad, mora preispitati i pojasniti dijalektiku između osobe i zajednice. Za Emmanuela Mouniera, začetnika personalizma, jedna se ne može perfekcionirati bez druge: osoba se ostvaruje u jednom kretanju u kome »nije-će« vlastiti individualitet, otvarajući se prema zajednici. Zajednica je plodan teren na kome se razvija osobnost.

Po mnogima, tehnološki razvoj u našem stoljeću kao da je prisilio radnike da budu solidarni kako bi preživjeli. Socijalizacija i tehnika stvaraju zajedničarsku svijest koja u radu biva potkrijepljena zajedničkom korišću radnih rezultata.

Koja je uloga rada u tom procesu socijalizacije?

U poslijeratnim godinama ušle su u svijest ljudi neke nove vrijednosti, među kojima ona o dostojanstvu ljudskog rada, koji ne biva shvaćen samo kao sredstvo kojim pojedinac stiže ka slobodi i formiranju vlastite osobnosti, već se na njega gleda kao na čimbenik ljudske solidarnosti koja može biti, po svojoj dubini, uspoređena s onom geografskom solidarnošću. Rad poprima svoju društvenu moć zato što je uzrok socijalizacije, ali on može biti smatran izvorom društva ili zajednice samo ako čovjek postaje svjestan činjenice da njegov rad podrazumijeva odnos sa svemirom te međuljudske odnose. Filozofija razlikuje rad od ostalih aktivnosti po tome što se u radu ostvaruje korist »prema van« (eksteriorna). Ta izvanjska korist veoma se dobro može primijeniti na moderan rad, koji je posebice usmjeren na drugog čovjeka i na zajednicu. Možda zvuči pretjerano, ali je vjerojatno točno da se proširenje ljudske zajednice uvelike dogodilo upravo kroz te ekonomske solidarnosti. Stvar je kršćanske mudrosti i okretnosti koliko će te solidarnosti postati i plodan teren za neke više oblike solidarnosti koje bi mogle zadobiti duboki kršćanski i evanđeoski smisao (ljubav prema bližnjemu...).

U svojoj trostrukoj dimenziji: naravnoj, osobnoj i komunitarnoj, rad, dakle, upravo u ovoj posljednjoj odražava temeljnu dimenziju čovjekove biti, koji je po naravi biće dijaloga i zajedništva. Ako ustvrdimo da se čovjek kroz svoj rad usavršuje moramo ozbiljno ispitati činjenicu da se onda to usavršavanje događa ponajprije u zajednici. Uza sve svoje negativne čimbenike, kao što su rastuća racionalizacija, gdje sav radni proces postaje proizvođački automatizam, te sam rad postaje mjesto kolektivnog robovanja, zatim progresivna parcelizacija, gdje se odvaja rad od profita, profit od usluga, stvaranje bezličnog kolektiva, proleterijata, klasne borbe, ponavljam, uza sve te negativne čimbenike, i stroj i sam rad mogu postati barijera otuđenju čovjeka, i to upravo putem njihove moći da zbližuju ljude, da ih sve zajedno čini svjesnim kako sudjeluju na zajedničkom projektu. Međutim, ako ta solidarnost nastaje na temelju rada koji otuđuje, koji je penozan, ona nužno ostaje samo »materijalna« solidarnost. Da bi postala duhovna i oslobađajuća solidarnost, ona mora biti prouzročena radom koji će imati sve ljudske kvalitete. Upravo u prijelazu iz jedne solidarnosti u drugu sastoji se humanizacija rada. Bitno je dakle postupno uvođenje »ljudskog faktora« u ljudski rad, kako je tvrdio Georges Friedmann: iz početnog stadija koji razdvaja misao od ostvarenja moramo prijeći u sljedeću fazu koja u ponašanje radnika uvodi imaginativne i afektivne čimbenike. Sva naša nastojanja u ovom stoljeću idu za tim da, kada govorimo o radnom procesu, iz jednog »društva kapitala« prijeđemo u »društvo osoba«.

Jasno, bilo bi pogrešno ustvrditi da će progresivna socijalizacija rada gotovo automatski proizvesti tzv. humanizaciju rada.

J. Maritain smatrao je da je tragedija našeg vremena u tome što je čisto duhovan dobitak, kao što je svijest o dostojanstvu i radničkoj solidarnosti, postao solidaran s ateističkim sustavom. Po njemu, da bi se ostvarila nova »kršćanska« civilizacija, moraju se prihvatiti, kao sociološka baza, i radnička klasa, i njezina povijesna misija, i društvena moć rada, da bi ih se kasnije integriralo u kršćansku viziju stvarnosti. Svetost, tvrdi on, mora sići na zemlju i djelovati na društvenom i političkom planu. Ta je integracija moguća i ona

počiva upravo na onoj duhovnoj solidarnosti koja proizlazi iz one materijalne stvorene na radničkom stroju. Socijalizacija, po sebi, daje mnoge mogućnosti za konkretno ostvarenje bratske ljubavi.

Kršćani nisu pozvani samo da apeliraju na ljubav (caritas) naspram društvenih nepravdi, već moraju nadići tradicionalnu sliku o ljudskom radu. Riječ je o tome da se u radu vidi »produhovljenje« materije u kojem čovjek postaje suradnik Božji. Marksističkom rješenju, koje predlaže organiziranu klasnu borbu, kršćani uzvraćaju teološkom kategorijom ljubavi koja ujedinjuje ljude.

Koju ulogu u toj humanizaciji rada imaju sindikati?

III. SINDIKALIZAM

Sindikalizam je, u svojim različitim tipologijama, glavna manifestacija radničkog pokreta. Sociološke posljedice moderne kapitalističke industrijalizacije najviše su utjecaja imale na položaj radništva, pogotovo u prvoj polovici prošlog stoljeća. Radnička klasa postupno je postajala svjesna vlastite nezavidne situacije, i tako se počinju očitovati težnje koje možemo nazvati »klasna svijest« i radnički pokret.

Taj pokret u svojoj početnoj fazi nije bio revolucionarnog tipa, te je svoje djelovanje gradio na povjerenju u vodeću klasu i u državu. U daljnjoj fazi svog razvoja taj pokret počinje poprimati nasilni i revolucionarni karakter. Zbog oštre reakcije države, ali i razočaranja u revolucionarne parole, u industrijskim zemljama rađa se ideja da će bez prikladne političke snage problemi radničke klase ostati neriješeni. U Engleskoj, u periodu između 1830. i 1890. radnička udruženja dobivaju određena priznanja, što možemo smatrati početkom sindikalizma. Naravno, nije posvuda bilo tako. I katolički ambijenti kasnili su u uočavanju pozitivnih vrijednosti sindikata. RN, sa svojim otvorenim stavom naspram sindikalizmu, predstavlja važan datum za povijest sindikalizma.

Današnji sindikat doživio je korjenite promjene, i to iz više razloga. Prvi razlog jest različita konfiguracija tzv. klasa. Dualizam buržoazija-proletarijat, gospodar-radnik polako nestaje i zbog općenaravnog standarda, a i zbog opće prisutne socijalizacije koja urzokuje formiranje novih socijalnih grupa. Sukobi između klasa nisu nestali, ali su usredotočeni na problem pravedne raspodjele dohotka, nisu usmjereni na rušenje demokratsko-socijalnog sustava. Zato su ti sukobi izgubili na svojoj »revolucionarnosti«: objektivni sindikata puno su precizniji i specifičniji, i ne teže za frontalnim sudarom raznih klasa. Drugi razlog zašto se fizionomija današnjeg sindikata razlikuje od onog jučer jest homogenizacija kultura, uzrokovana razvojem mass-media, naobrazbe. Ideološke razlike ostaju, ali se proširuje teren mogućeg dogovora, pa i same ideologije gube na oštirini.

Zatim, ne postoji više jednoličan »proletarijat«: postoji velik broj grupa i specijaliziranih podgrupa koje jednostavno ne mogu biti u otvorenom klasnom sukobu.

Sociolozi razlikuju tri osnovna tipa sindikata:

– Sindikat opozicije: revolucionarnog karaktera, odbacuje postojeći sustav u kome djeluje, podvrgava svoje djelovanje političkoj direktivi. Takav tip sindikata marksističkog je podrijetla i prisutan je u demokratskim zemljama u kojima komunizam nije nikad došao na vlast.

– Sindikat učešća ili sudjelovanja: ostvaruje se ondje gdje je radnička klasa došla na vlast. Ostaje podvrgnut političkoj vlasti, ali, s obzirom da je nestao cilj protiv kojega se trebao boriti, glavni mu je zadatak čuvati postignuto. Takav tip sindikata bio je prisutan u zemljama komunističkog režima, pa i u nas.

– Sindikat suparništva: ne odbacuje u globalu sustav u kojem djeluje, ali ne dijeli ni odgovornost. Slobodno osporava sve aspekte koje drži štetnima po interese radnika i demokratskom metodom vrši ulogu takmaca naspram ostalih grupa. Taj tip sindikata može imati različite forme: bilo da djeluje putem ugovora (kao u SAD), bilo vršenjem pritiska na političke stranke (kao u Švedskoj i Njemačkoj), bilo zaštitom radničkih interesa juridičkim putem (kao u Italiji i Francuskoj).

S obzirom da u nas nije jasno profiliran tip sindikalizma nakon uspostave demokratske vlasti, teško je govoriti o određenom tipu sindikata kod nas. Čini se da su sada više-manje prisutne sve forme koje smo naveli. Budućnost će pokazati koji tip sindikata najviše odgovara ovim našim prostorima.

Za socijalni nauk Crkve pravo na sindikalno udruživanje naravno je pravo koje ne potječe od države. To ne znači da sindikat mora nužno biti državna institucija. Sindikalna organizacija, prema dokumentima socijalnog nauka, nije revolucionarna organizacija pogodna da bude instrumentalizirana od države ili neke partije. Ona je slobodna, autonomna, smještena unutar demokratskog pluralizma.

Postoji određen razvoj u gledanju na sindikalna pitanja. RN morala je najprije razbiti zid nepovjerenja koji se bio ispriječio između sindikalizma i javnog katoličkog mnijenja. U katoličkim krugovima nastojalo se stvoriti organizacije unutar pojedinih profesija, u stilu korporacija, kako bi se izbjegle moguće klasne borbe. RN, naprotiv, dozvoljava stvaranje i širih sindikalnih udruženja. Pio XII. dao je neke osnovne orijentire kako bi trebao funkcionirati sindikat i naglašava njihovu legitimnost, karakter (obrana klasnih interesa), širok spektar ciljeva kojima teži sindikat, ulogu države u promoviranju sindikalnog udruživanja. GS donosi sintezu te misli: »Među temeljna prava ljudske osobe treba ubrojiti pravo radnika da slobodno osnivaju udruženja koja će ih uistinu predstavljati i doprinositi da se ekonomski život ispravno organizira, kao i pravo da mogu slobodno sudjelovati u radu tih udruženja, bez opasnosti represalija. Zahvaljujući tako organiziranom sudjelovanju, povezanom s unapređenjem ekonomske i socijalne izobrazbe, kod svih će sve više rasti svijest vlastite zadaće i odgovornosti i tako doći do toga da će se, prema svojim vlastitim sposobnostima i darovima, osjetiti aktivnim članovima u čitavom dijelu ekonomskog i socijalnog razvitka i ostvarenja općeg dobra« (GS 68).

Ukoliko sindikat uspije izbjeći iskušenju da se izolira od baze, od drugih grupa, da potpadne pod političku direktivu, on može i danas obavljati *polemičku* i *proročku* funkciju, tj. može cjelokupno društvo usmjeriti k realnoj demokraciji.

Sindikat se danas nalazi pred novim izazovima, među koje spada sve veća povezanost ekonomije i politike. Pronaći ispravan način djelovanja u stilu jedne izvanparlamentarne akcije, to je zadatak koji će se sve više nametati današnjim sindikalnim udruženjima. Iz cjelokupnoga socijalnog nauka možemo izvući neke orijentire koje bi sindikat uvijek trebao poštivati: a) Ostati snažni i slobodni u vođenju akcija koje su moralno kvalificirane i specificirane; b) Ostati neovisni i jasni u zadacima (u odnosu na političke partije) i u metodama; c) Usmjereni k nadilaženju nacionalnih i internacionalnih struktura poduzeća,

bilo kapitalističkih ili kolektivističkih, imajući u vidu zalaganje za socijalnu sigurnost i život dostojan čovjeka; d) Otvoreni k religioznim vrednotama; e) Usmjereni k pluralističkoj demokraciji svjetskih dimenzija.

IV. DOPRINOS ENCIKLIKE »CENTESIMUS ANNUS«

Novost enciklike, kad govori o problematici rada, jest u tome što ona sva ona temeljna načela društvenog nauka stavlja u kontekst devedesetih godina. Uostalom, odlučujući čimbenici pada tlačiteljskih režima u Srednjoj i Istočnoj Evropi proizašli su upravo iz svijeta rada i ekonomije: iz povreda prava rada i nedjelotvornosti ekonomskog sustava. Tek se naknadno borba za obranu rada spontano povezala s borbom za kulturu i za nacionalna prava (CA 24).

U tom novom »poratnom stanju« u koje su upale mnoge zemlje opet na snagu stupaju ona temeljna načela koja se kao nositelji sveukupnoga ekonomskog života provlače kroz društveni nauk, od RN do CA: načela solidarnosti i supsidijarnosti. To se u prvom redu odnosi na samo poimanje rada:

»Danas više no ikada raditi znači raditi s drugima, znači raditi za druge: znači raditi nešto za nekoga. Rad je to plodonosniji i produktivniji koliko je čovjek više kadar spoznati proizvodne mogućnosti zemlje i čitati u dubinu potrebe drugoga čovjeka za kojega se taj rad čini« (CA 31).

No to se odražava i na druge probleme povezane s radom. Pojačana uloga države u svijetu rada neminovna je, imajući u vidu rast nezaposlenosti, inertnost ekonomije, neproduktivnost rada. Ali, pogotovo što se nezaposlenosti tiče, načelo solidarnosti trebalo bi imati ključnu ulogu. Na temelju tog načela morat će se definirati ponovno prednosti i ljestvice vrijednosti na osnovi kojih će se donositi ekonomske i političke odluke. To definiranje novih prednosti jest put, kako tvrdi CA 28, kojim se može nadvladati to poratno stanje.

Što to u konkretnom znači?

Prvo: da moramo razlikovati između solidarnosti kao sljedeći korak i solidarnosti kao krajnji cilj. Istina je da je ljudski rad »po svojoj naravi namijenjen ujedinjavanju naroda, a ne razjedinjavanju« (CA 27). Ali to je krajnji cilj. U ovom konkretnom trenutku moramo dati prednost solidarnosti koja bi trebala biti na djelu u postojećim sukobima. Zato će ona »preferencijalna opcija za siromašne« (SRS 42) imati i te kakvu važnost u našoj bliskoj budućnosti, pogotovo što se tiče problema nezaposlenosti i prava na rad. Načelo solidarnosti vodit će tako maksimu pravednosti da se traži maksimalno dobro onih najugroženijih. Tako, kad je, npr., riječ o financiranju novih radnih mjesta, prednost su imali mladi, žene i stranci. Međutim, u situaciji u kojoj se nalazi veći dio Evrope, te prednosti moraju zahvatiti nove kategorije ljudi koje moramo jasno definirati. Načelo solidarnosti može izazvati velike probleme i na internacionalnom planu. Da li sindikat može inzistirati na stvaranju novih radnih mjesta u svojoj sredini, npr. u industriji oružja, ne gledajući na efekte koje to može imati na internacionalnom planu? Isto je tako problematična politika koja teži za otvaranjem novih radnih mjesta isključivo putem ekonomije izvoza, gdje se stvara problem zaduživanja, itd. Problemi na planu solidarnosti jesu ponajprije strukturalnog karaktera. I kao takvi mogu se riješiti samo putem pravednih ekonomskih odnosa i internacionalne koordinacije politike zapošljavanja. To pretpostavlja određena autoograničenja. Dosadašnji sustav koji striktno pove-

zuje pravo na rad i zakon ekonomskog razvoja, pokazao je svoje nedostatke. Nije riječ o zagovaranju ekonomskog regresa. Riječ je o kvalitativnoj promjeni rasta u ekonomiji tako da ulaganja budu programirana ne u svrhu smanjenja rada, već smanjenja upotrebe energije i materije. Koliko šira bude distribucija izvora energije, toliko će veća biti ponuda radnih mjesta. To pretpostavlja veću regionalizaciju ekonomije i politike zapošljavanja. Što se situacije u nas tiče, u ovom trenutku problem nezaposlenosti teško će se riješiti ekonomskom politikom koja bi jamčila uravnotežen rast i uvjete pune zaposlenosti. Ali je moguće ići onim drugim putem kojeg navodi CA 15: politikom profesionalne rekvalifikacije koja bi radnicima uspjela olakšati prijelaz iz sektora u krizi u druge sektore u razvitku.

U takvoj politici zapošljavanja lako je uočljiva važnost temeljne postavke društvenog nauka da ekonomski čimbenik rada ima prednost pred ostalim ekonomskim čimbenicima. U suprotnom, ekonomska ekspanzija imala bi prednost pred politikom zapošljavanja. Dijeliti ekonomsku odgovornost od one socijalne značilo bi, npr., da je problem veće plaće važniji od zahtjeva za pravo na rad. »Valorizacija ljudskih sposobnosti« ipak ima prednost pred valorizacijom materijalnih dobara, tvrdi CA 33.

V. PRAVO NA ŠTRAJK

Pravo na štrajk bilo je jedno od najvećih dostignuća radničke klase.

Na početku 19. stoljeća u Napoleonskom zakoniku bio je smatran kaznenim djelom. RN smatra da je štrajk uvijek povezan s nedostatkom volje i sposobnosti da se riješi aktualni problem te je u tom smislu manifestacija socijalnog kaosa. Drugi vatikanski sabor priznaje formalno legitimnost štrajka kao ekstremni slučaj kad su iscrpljeni svi putovi da se na miran način riješe sukobi u radu. »U slučaju ekonomsko-socijalnih sporova, potrebno je potruditi se da se mirno nađe rješenje. Premda se uvijek valja najprije poslužiti iskrenim dijalogom među strankama, štrajk može ipak i u današnjim prilikama ostati nužno sredstvo, iako posljednje, za obranu vlastitih prava i za ostvarenje pravednih zahtjeva radnika. Ali neka se što prije potraže putovi da se opet uspostave pregovori i dijalog za izmirenje« (GS 68). Najkompletniji prikaz prava na štrajk donosi LE. Socijalni nauk priznaje štrajk kao legitimnu metodu pod određenim uvjetima i u određenim granicama. On je, međutim, krajnje sredstvo. Iz socijalnog nauka proizviru neki elementi koji ocrtavaju gledanje Crkve na problematiku štrajka:

1. Cilj štrajka mora biti pravedan, to jest mora ciljati na zaštitu ekonomskih i profesionalnih prava i interesa radnika i to uvijek kad su ovi nepravедno spriječeni ili gaženi.

2. Sredstva i metode štrajka moraju biti pravedni tako da, dok se traže vlastita legitimna prava, ne budu namjerno povrijeđena prava drugoga.

3. Štrajk mora ostati »extrema ratio«. On naime ide protiv normalnih uvjeta društvene suradnje. Zato štrajk ne može postati normalna norma društvenog života.

4. Izričito politički štrajk, u demokratskom režimu, ne može se opravdati i protivi se načelima pravoga društvenog poretka. Takav štrajk imao bi karakter revolucije i bio bi opravdan samo u ekstremnim slučajevima kada je ustanak legitiman.

VI. POSLJEDICE NA ETIČKOM PLANU

Naglasak stavljen na društveni karakter rada (CA) i na načelo solidarnosti povlači sa sobom daljnje posljedice. Navedimo samo neke.

1. Rad i društvena etika

Ljudski rad ulazi u božanski plan spasenja ako sadrži elemente humanosti, što sa sobom povlači etičku dužnost ne samo da se rad humanizira već da ga se učini čimbenikom humanizacije čovjeka. Međutim, i socijalni nauk i ostali dokumenti, kao npr. GS, uvijek gledaju na čovjeka kao na društveno biće. Zato, nova etika rada nije moguća bez obnovljene društvene etike, koja će se temeljiti na evandeoskom načelu o prednosti čovjeka nad svojim radom i nad rezultatima svoga rada, te bez nove političke etike. Etika rada imat će danas zadatak da na čovjekovu cjelokupnu ekonomsku djelatnost gleda kao na problem opstojnosti ljudske obitelji, a ne kao na problem tržišta. Pitanje je sljedeće: Da li će pojedine odluke u ekonomskoj materiji imati u prvom redu na umu opstojnost cjelokupne ljudske obitelji i tek, unutar i nakon toga, opstojnost pojedinca, ili će ići ponajprije za ekonomskom sigurnošću pojedinca unutar granica koje su potrebne za neki mogući suživot? Čini se da crkveno učiteljstvo predlaže prvu koncepciju.

Norma postaje načelo solidarnosti.

Zato GS definira sudjelovanje radnika u cjelokupnom radnom procesu istim terminom kojim Konstitucija o liturgiji definira sudjelovanje vjernika u liturgiji, tj. govori o »participatio actuosa« (GS 68). I kad se govori o društvenoj funkciji vlasništva i o univerzalnoj određenosti dobara, nije riječ samo o »negativnoj« dužnosti da se spriječi upotreba tih dobara protiv općeg dobra, već se ide za pozitivnim aspektom: da mogu koristiti i drugima (GS 69). U tom smislu kršćani se zalažu za humanizaciju svijeta rada oboružani novom »ljudskom kvalitetom«, u kojoj »opcija za drugoga« postaje načelo formiranja vlastitog identiteta. Tako i pravo na rad mora biti shvaćeno, u skladu s tom solidarnošću, kao pravo koje postaje opravdano ako ga se zahtijeva i za drugoga. Tako se uvijek postavlja pitanje: U kojoj mjeri moj rad promovira pravo na rad onoga drugoga, te na taj način sudjeluje u Božjoj stvaralačkoj aktivnosti!

Etička normativa u postkoncilskom etosu, više nego naglašavati individualna kršenja prava na vlasništvo, mora sagledavati sustave i društvene organizacije koje ta kršenja omogućuju te evidentirati velike grijehе protiv univerzalne određenosti dobara i jednakosti prava svih ljudi.

2. Rad i etika struktura

U kontekstu produktivnih organizacija i struktura kršćanskim razmišljanjem dominira temeljno pitanje: Kakvog čovjeka želimo formirati? Antropologija postaje tako veza između osobne i društvene etike.

Ako je čovjek slika Božja, to nalaže da se izbjegnju anonimne strukture i da se osigura neka vrsta mogućnosti sudjelovanja radnika u proizvodnom procesu. Nepobitno je da upravo unutar struktura sve one negativnosti vezane uz rad postaju najuočljivije. Teološka antropologija sposobna je omogućiti kršćaninu da u svom radu vidi neki pozitivan smisao čak i kada taj rad postane otuđujući i neproduktivan. To je onaj temeljni optimizam koji se postiže svi-

ješću o tome kako ja sudjelujem u Božjoj stvaralačkoj djelatnosti. Ali kršćanin može predlagati i konkretnija rješenja za humanizaciju struktura. Riječ je o temeljnim načelima i vrijednostima koje kršćanska etika elaborira u svjetlu vjere i teologije. Oni trebaju naznačiti koje su moralne granice što se uvijek moraju poštivati.

Temeljni problem jest odnos između krajnjih ciljeva i prikladnih sredstava. Budući da bi uvijek kad ekonomska politika da prednost određenim sredstvima i ciljevima trebale u igru ući kategorije moralnog karaktera, pitanje će biti da li određene odluke teže za ostvarenjem temeljnih ljudskih vrijednosti ili ne. To je stalna postavka socijalnog nauka, tematizirana u GS: »Zato se ekonomska djelatnost treba razvijati prema vlastitim metodama i zakonima u granicama moralnog reda tako da se ostvari plan Božji s čovjekom« (GS 64).

Teološka antropologija može pružiti integralni kriterij razvoja koji će za kršćanina postati odlučujuće načelo humanizacije svijeta rada: praktičan cilj (postizavanje antropološki zadovoljavajućeg broja dobara) mora se neprestano stavljati u odnos sa zadnjim smislom čovjekova života, tako da se ne izgubi iz vida cijeli kompleks ljudskih vrednota. Tako se i relativiziraju pojedini partikularni ciljevi.

3. Rad i profesionalna etika

Personalistički pristup ljudskom radu omogućava temeljno pozitivan stav prema profesiji kao takvoj, shvaćenoj ne samo kao činjenica već kao izbor koji čovjek čini u trenutku izbora određene profesije i u svim trenucima kad profesionalno nešto odlučuje. Kršćanska profesionalna etika mora u svim tim trenucima biti sposobna dati određene motivacije, ne u smislu »profesionalne deontologije« koja bi vrijedila uvijek i posvuda, već u smislu da pokaže da li neka profesija predstavlja realan doprinos izgradnji zajednice i da li je u službi promocije čovjeka. Tradicionalna »zanatska« profesionalnost danas uvelike proširuje svoju formu: postaje profesionalnost »u procesu«, s proširenim kompetencijama, sposobnošću prilagođavanja, mobilnošću, etičkim, socijalnim i kulturnim kompetencijama, neophodnim da bi čovjek svoj rad živio na konstruktivan način za sebe i za zajednicu. Kao na rad tako i na profesionalnost moramo gledati u personalističkom smislu.

U tome veliku ulogu može imati i sindikalna organizacija. Često puta socijalni nauk potiče kršćane da odlože tzv. »horror sindacalis« kako bi u sindikatu vidjeli naravno i legitimno sredstvo ne samo za obranu prava radnika već i za općeniti društveni napredak. U LE, po prvi put u jednoj enciklici na tako izričit način, za sindikat se kaže da se pokazao kroz povijest kao neophodan element društvenog života, kao glavni borac za socijalnu pravdu i za legitimna prava radnika (LE 20).

4. Etika rada i etika slobodnog vremena

Personalizam na kome se zasniva učenje socijalnog nauka o radu nastoji nadići etos koji se temelji na radu, tematiziran u CA – izrazu »civilizacija rada« u korist »civilizacije čovjeka«. To konkretno znači da, ako na probleme gledamo sa stajališta teološke antropologije, pravo na rad nije samo pitanje fizičke opstojnosti već postaje pravo na »biti čovjek«: privatno vlasništvo postaje jamstvo minimuma slobode u kome čovjek može ostvariti samoga sebe; kriteriji

pravedne plaće proizlaze iz globalnog sagledavanja ljudskog rada i njegovih ekonomskih, ljudskih, individualnih i društvenih vrijednosti.

Ali, osnovni moment tog nadilaženja civilizacije rada jest u problemu slobodnog vremena. U RN i QA na odmor se gledalo kao na nešto što je »u funkciji« rada, gdje se obnavljaju fizičke snage. Danas na odmor moramo gledati kao na instancu koja samom radu pridaje njegovo istinsko značenje. U doba kad slobodno vrijeme kvantitativno raste, prvenstveni zadatak etike bit će da mi pridoda i kvalitativnu dimenziju, evidentira njegov »humani značaj«, učini od njega čimbenik humaniziranja čovjeka i rada. Rad ne iscrpljuje totalitet čovjeka niti mogućnosti njegova samoostvarenja. Zato je čovjek sposoban stvoriti distancu u odnosu na svoj rad, koju teologija tematizira u tzv. »zakonu subotnjeg odmora«. Taj zakon nije ništa drugo nego pokušaj humaniziranja i personaliziranja rada. U viziji teološke antropologije čovjekov život reguliran je putem zakona subote i Božjim nalogom o čovjekovoj dominaciji nad svime stvorenim, drugim riječima, ta antropologija nam daje sliku kulture koja obuhvaća sve ljudske dimenzije. Etika mora pokazati, u prvom redu, da pravi smisao rada mora biti tražen kroz konstantnu dijalektiku između vremena rada i vremena nerada, između oslobođenja rada i oslobođenja od rada.

Ali pravi etički problem postavlja se unutar samoga slobodnog vremena. Ono nije isto što i sloboda, tj. čovjek ne postaje slobodan samo zato što autonomno može raspolagati svojim slobodnim vremenom. Etički zahtjev teži za tim da od slobodnog vremena stvori bitan čimbenik ostvarenja čovjekove slobode.

U skladu sa svojom odlukom za Boga, kršćanin je pozvan da bude kritička savjest društva. Ili, drukčije rečeno, kršćanin, koji opravdanje vlastitog života očekuje od transcendentalnog čina, pa zato nije prisiljen tražiti uspjeh »pod svaku cijenu«, protestira protiv svake totalitarne ili »lavorističke« ideologije. To on može učiniti na dva načina: ako skreće pažnju na potrebu nadvladavanja konzumizma, predlažući alternative kao što su povećanje slobodnog vremena, i ako, unutar same problematike slobodnog vremena, uočava neke dodatne elemente njegova humaniziranja, kao što su smisao za kontemplaciju, religiozni smisao blagdana, važnost međusobne ovisnosti čovjeka i prirode. Ovo zadnje postaje posebno aktualno danas. Naime, kršćanska postkonciljska misao, pa tako i socijalni nauk, naglašavala je uglavnom problematiku vezanu za političko-socijalnu dijalektiku, nauštrb one čovjek-priroda. Ekološki problemi današnjice postavljaju nam zadatak da opet ovu drugu dijalektiku stavimo u prvi plan. Bit će to zadatak socijalnog nauka, a i kršćanske misli uopće.

KRATICE:

CA	=	CENTESIMUS ANNUS
GS	=	GAUDIUM ET SPES
LE	=	LBOREM EXERCENS
MM	=	MATER ET MAGISTRA
OA	=	OCTOGESIMA ADVENIENS
PP	=	POPULORUM PROGRESSIO
PT	=	PACEM IN TERRIS
RN	=	RERUM NOVARUM
QA	=	QUADRAGESIMO ANNO
SRS	=	SOLLICITUDO REI SOCIALIS

LITERATURA:

- E. CHIAVACCI, *Teologia morale*, Sv. 3/1, Teologia morale e vita economica, Assisi, 1985, str. 170.
- M. TOSO, *Per una cultura del lavoro*, Bologna, 1989.
- M. D. CHENU, *Pour une théologie du travail*, Pariz, 1955.
- G. FRIEDMANN, *Où va le travail humain?*, Gallimard, 1950.
- J. MARITAIN, *Humanisme intégral*, Pariz, 1936.
- AA. VV., *L'homme au travail*, Pariz, 1982.
- W. KERBER, *Arbeitswelt im Umbruch*, Düsseldorf, 1984.
- D. MIETH, *Arbeit und Menschenwürde*, Freiburg-Basel-Wien, 1985.